

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ

УДК 94:332.21(477.44/.46)

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-33-74-82>

Тетяна Каросеа

Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського,
доктор історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: urasim@i.ua

ORCID: 0000-0001-5012-9513

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3301742/tetiana-karoyeva/>

Брацлавщина в світлі теорії фронтиру крізь призму земельного питання

Мета статті. Реформа децентралізації України передбачає створення нового територіального устрою. Усі запропоновані підходи побудовані на географічних, історичних, економічних, транспортних критеріях, проте не враховують специфіку ідентичності населення регіонів. Метою публікації є привертання уваги до своєрідності населення територій, що колись входили до складу Брацлавщини. **Методологія.** Теоретичною основою аналізу є теорія фронтиру в австралійському доробку – «big man's frontier». **Наукова новизна.** Своєрідність брацлавського варіанту українського фронтиру полягає в тому, що саме тут відбувалося основне гаряче протистояння кількох потужних претендентів на українські землі: Речі Посполитої, Московського царства/Російської імперії, Кримського ханату і Оттоманської імперії. Унаслідок цієї боротьби навколо земельного питання формувалися подібні до австралійського фронтиру наслідки: велике землеволодіння, тривала перевага підневільної праці, популярність соціалістичних ідей, перемога державного соціалізму, – що обумовило такі риси ідентичності, як подвійність поведінки населення – колективізм та індивідуалізм, лояльність до влади і готовність до спротиву. Утім, природа формування ззовні схожих рис брацлавського фронтиру інша. Оптика «земельного питання» дозволяє розглянути ідентичність населення цих теренів в умовах фронтиру з майнового, правового, етнографічного погляду. **Висновки.** Оскільки аналіз здійснювався лише у розрізі земельного питання, є необхідність його продовжити з інших ракурсів, наприклад, релігії, звичаєвого права, національної самосвідомості у ХХ ст., колективної та історичної пам'яті, використовуючи теоретичний доробок австралійських вчених. Подібні дослідження дозволять під час продовження реформи децентралізації адміністративного управління приймати більш виважені рішення при створенні нових регіонів.

Ключові слова: фронтір, ідентичність, Брацлавщина, аграрне питання, селянство

Постановка проблеми. В Україні нині активно реалізується реформа децентралізації адміністративного управління, ще попереду створення нових територіальних регіонів на основі наявних областей. Фахівцями пропонуються різні підходи до їх об'єднання, найчастіше розглядаються історико-етнографічні та історико-географічні параметри, сталі економічні зв'язки, транспортні комунікації, втім, поза їхньою увагою залишається ідентичність населення. Загалом така ситуація обумовлена відсутністю традиції її вивчення в регіональному розрізі, а також політичними спекуляціями на цю тему. Маніпулятори накидають поверхову інтерпретацію нашвидкуруч зібраних матеріалів широкому загалу, протиставляючи регіони один одному в певних площинах.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Останніми роками вчені різних спеціальностей – антропологи, історики, політологи, соціологи, філософи тощо, – почали впритул працювати над цією проблематикою, проте жодної узагальнюючої монографії досі не створено. Винятком є праця політолога Лариси Нагорної про сутність феномену регіональної ідентичності та його вітчизняну специфіку [Нагорна, 2008]. Невипадково, вона стверджує, що труднощі раціонального пояснення існування регіонального розмежування зумовлені не лише «непіддатливістю» ментальних структур, а й недосконалістю вітчизняних методик дослідження соціокультурних змін [Нагорна, 2008 : 15]. Найчастіше вчені намагаються їх осмислити в геохронополітичній парадигмі, акцентуючи увагу на образно-символічних конструкціях (нормах поведінки, ціннісних орієнтирах, звичаях, мові, історичній пам'яті тощо). Утім, можливість використання історичного матеріалу з глибокою ретроспекцією дозволяє історикам тонко препарувати регіональну ідентичність на своєму дослідницькому полі.

Мета. У цій статті пропонується звернути увагу на можливість використання теорії фронтиру для з'ясування витоків ідентичності населення, яке проживає нині на території

колишньої Брацлавщини, крізь призму земельного питання. Теорія фронтиру була сформульована наприкінці XIX ст. істориком Фредериком Тернером для пояснення витоків специфіки ідентичності населення північноамериканських теренів. Вона пояснювала такі особливості американського суспільства, як демократизм, підприємливість, активність, самостійність, індивідуалізм. Фронтир визначався як територія на межі двох різних суспільств, цивілізацій. Це перехідна зона, яка здебільшого була слабо інтегрованою в державні структури та мала динамічний характер, характеризувалася високою взаємодією різних, часто ворожих культур. Це явище притаманне домодерному суспільству. Нині з розвитком теорії фронтиром у найширшому розумінні вважають територію взаємопроникнення та суперечливого поєднання різних культурно-цивілізаційних практик.

Упродовж XX ст. теорія фронтиру розвинута науковцями щодо європейських порубіжних зон, зокрема української. Першим запропонував вважати територію України фронтиром американський історик та сходознавець Овен Латтимор. Його ідеї розвинули історики Вільям Мак-Ніл, Альфред Рибер. А. Рибер наголошував, що український фронтір – найскладніший, адже тут не тільки змагалися чотири сильні гравці – Річ Посполита, Росія, Кримський ханат і Оттоманська імперія, а й виникла своя могутня локальна потуга – козацтво, яке однаково легко контактувало з будь-якою стороною залежно від обставин [Rieber, 2003 : 185–186]. Його мілітарний опір відіграв чільну роль в ослабленні Речі Посполитої та Кримського ханату, заважав державному будівництву Московії, підважував турецьку торгівлю в регіоні. Українські вчені останніми роками також активно працюють з цією теорією, використовуючи її для аналізу козацтва як історичного явища. Ігор Чорновол компаративними дослідженнями теорій фронтиру популяризував їх в науковому співтоваристві [Чорновол, 2015]. З'явилася низка досліджень окремих українських регіонів. Вивчення такого регіону як Брацлавщина представляється цікавим, оскільки саме тут в гарячому зіткненні зійшлися інтереси усіх вище згаданих держав – головних гравців на цих теренах. Саме звідси згодом поширилося уявлення про Україну на інші регіони – Волинь, Галичину, Слобожанщину тощо.

Хоча фронтір на землях Брацлавщини закотився наприкінці XVIII ст., але один з піонерів його теорії американський/канадський географ Ісайя Бовмен стверджував, що нащадки є носіями тих життєвих стандартів, які сформувалися на певній території ще за фронтиру [Чорновол, 2015 : 53]. У нашому випадку йдеться про населення територій Брацлавського воєводства, що пізніше були у складі східної частини Подільської та південної частини Київської губерній, а згодом опинилися у складі Вінницької та правобережної частини Черкаської, а також частково Одеської, Кіровоградської та Миколаївської областей. Така екстраполяція життєвого досвіду середньовічного та ранньомодерного часу тим більш можлива, що цей регіон досі залишається значною мірою аграрним з низьким рівнем міграційних потоків.

Доцільно вказати, що традиція узагальнювати статистичні відомості в межах наявних адміністративно-територіальних одиниць дещо ускладнює аргументацію, тому за основу для XIX – початку XX ст. прийнято подільську статистику, яка за можливості доповнювалася київською.

Оскільки витоків ідентичності запропоновано розглянути крізь призму земельного питання, то зі світового досвіду розробки теорії фронтиру особливий інтерес представляє доробок австралійських істориків [Чорновол, 2010], які, інтерпретуючи історію власної країни, визначили специфіку місцевого фронтиру як «фронтиру великих босів» (big man's frontier [Fitzpatrick, 1947]), на відміну від американського фронтиру маленької людини. Серед основних рис національного фронтиру вони назвали: велике землеволодіння, тривала перевага підневільної праці, колективізм населення і його постійна готовність перейти на сторону переможця, його подвійність, лояльність до влади, політична перемога метрополій, а згодом – поширення соціалістичних ідей, перемога державного соціалізму та централізація державного управління. Деякі з цих рис, що проявляються на регіональному рівні, можуть стати корисними орієнтирами для нашого аналізу, а поготів – важливими, позаяк узагальнюючих праць про ідентичність брацлавчан не виявлено.

Виклад основного матеріалу. Однією з відправних точок аналізу австралійського «фронтиру великих босів» було велике землеволодіння. Воно стало панівним і на теренах Брацлавщини.

Уже упродовж другої половини XVI – першої половини XVII ст. склалися величезні латифундії магнатів Вишневецьких, Замойських, Збараських, Калиновських, Конєцпольських, Острозьких, Четвертинських тощо. Напередодні Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького у Брацлавському воєводстві 18 магнатам належало 80 % усіх маєтностей [Степанков, 1989]. Наприклад, Конєцпольські володіли на Київщині і Брацлавщині 740 селами і 170 містечками [Szajnocha, 1865 : 17]. Число малоземельних і безземельних селянських господарств становило близько 50 % у Брацлавському воєводстві [Степанков, 1989], тому буденне життя місцевого люду напряму залежало від землевласників. Хоча події війни

.....
тимчасово змінили ситуацію із землею, з початком XVIII ст. з відновленням польського панування на цих теренах величезні латифундії відродилися. Наприклад, у руках Станіслава-Щенсного Потоцького було 312 сіл та містечок, Любомирських – 168, Чарторійських – 165. Формування таких володінь проходило шляхом як захоплення селянських земель, так й отримання у посесію чи у спадкове володіння завдяки королівським пожалуванням.

Колоністи, які освоювали вільні землі Дикого Поля упродовж століть, в умовах фронтального протистояння потребували захисту, який їм могли надати або козаки, або надворна міліція, що утримувалася магнатами. Урешті-решт з посиленням державної влади на фронтірі перемогли магнати, які, користуючись слабкістю і польського, і російського бюрократичного апарату, забезпечували порядок на цих землях. І тим підсилювали своє панівне становище. До того ж з приєднанням Правобережної України до Російської імперії з'ясувалося, що ці величезні приватні землеволодіння не мали формально визначених меж [Борисевич, 2009 : 15].

Прагнучи товарного виробництва, з останньої чверті XVIII ст. магнати значно збільшували панщину. Як вказував відомий український історик Іван Гуржій, на Правобережній Україні була найбільша панщина серед українських регіонів [Гуржій, 1954 : 78]. За підрахунками російського чиновника Олександра Тройницького, на 1859 р. у Подільській губернії був найвищий серед українських губерній відсоток кріпосних – 59,54 % всієї кількості населення, і найменша кількість поміщиків – 1554 [Тройницький, 1861 : 49–50]. Напередодні відміни кріпосного ладу, на 1857 р., на Правобережній Україні великими маєтками (понад 500 дес.) володіло 673 поміщика (12 % всієї кількості помісних дворян), яким належало 62,5 % загальної кількості кріпосних. Назагал у стані кріпосної залежності у Київській та Подільській губерніях перебувало 80,1 %, у Волинській – 80,8 % від загальної кількості селянства. Це були найвищі показники у Російській імперії. Напередодні реформи 1861 р. у Київській губернії панщину відбувало 98,4 % кріпосних селян, у Подільській губернії – 96,3 % [Криськов, 2015 : 12-15]. Усе це велике товарне землеволодіння трималося підневільною силою кріпаків.

З відміною кріпосної залежності на Правобережній Україні наділ, закріплений за селянином під час інвентарної реформи 1847–1848 рр., переглядався. Якщо дореформене землекористування перевищувало встановлені розміри наділів, надлишок землі переходив у власність поміщика. Унаслідок за уставними грамотами, складеними до 1863 р., відбулося зменшення площі селянської надільної землі у Подільській губернії на 344,8 тис. дес., а у Київській – на 160,3 тис. дес., Волинській губернії – 33,5 тис. дес. [Криськов, 2015 : 17]. Тобто колишні брацлавські селяни втратили ту земельну перевагу, яку мали з перебування в авангарді фронтальної зони, від близькості до Дикого поля.

Боротьба за цей регіон між різними метрополіями породжувала розмаїття форм пристосування землеволодіння до різних правових систем або інтересів владних груп. Особливо гостро ця ситуація постала перед Російською імперією, яка в умовах розвитку капіталістичних відносин мала узгодити свою систему з успадкованою польською та литовською. Вона, з одного боку, шукала станової підтримки у польській шляхти, з іншого – заgravала з селянством для утворення противаги польській економічній могутності в краї. Для цього, наприклад, було проведено інвентарну реформу 1847–1848 рр., чиншову реформу 1886 р., що торкнулася переважно населення досліджуваних теренів. Водночас, як зазначає Марина Гримич щодо цивільних правовідносин, в умовах кріпосництва договірно-зобов'язальні відносини поміж селянами і землевласниками були переважно звичаєвими. Місцевий звичай міг бути настільки потужним і відмінним від чинного законодавства, що становище покріпаченого селянина в окремих господарствах могло мало чим відрізнятись від становища вільного [Гримич, 2006 : 453]. І чим далі на південь та південний схід до Дикого Поля, тим більше вирівнювалося становище селянина. Історії родин Яхненків, Смирєнєв, що викупили себе з кріпацтва, могли втілитися саме на цих землях. Або факти приватного землеволодіння кріпаків, які «купували за згодою поміщиків у власність великі садиби, невеликі хутори або ферми з левадами» [Васильчиков, 1876 : 640] також походять з цих теренів.

Утім, в умовах постійної воєнної загрози на фронтірі щоденне життя більшості селян значною мірою залежало від можливості обробляти землі латифундистів та мати податкові пільги. І це примушувало брацлавчан до щоденного терпіння та покори, підтримувало лише примітивні форми самоорганізації та самоврядування серед них. Водночас та ж сама воєнна загроза вимагала від мешканців індивідуальної волі. Таке протиріччя призводило до того, що з кінця XVI ст. на цих теренах постійно зароджувалися козацько-селянські повстання, звідси вони поширювалися на інші українські землі.

У другій половині XIX ст. з відміною кріпацтва та розвитком товарного виробництва у сільському господарстві великі землевласники зберегли свої панівні позиції. І це попри те, що імперська влада прагнула обмежити польське поміщицьке землеволодіння в регіоні. На 1906 р. всі власники землі в Подільській губернії розподілялися так: дрібні – 97 %, а великі та середні (від

100 дес.) – 3 %. До того ж серед цих середніх і великих землевласників маєтками від 500 дес. володіли 68,5 %, а понад 1000 дес. – 50,5 % [Еремін, 1913 : 5]. Тобто латифундії залишалися помітною прикметою регіону. Ще однією специфічною рисою цих теренів пореформеної доби була перевага довготривалої оренди поміщицьких маєтків (у Подільській губернії близько половини), і висока платня суборенди для дрібних орендарів – селян, абсолютна неприйнятна, наприклад, для великоросійських губерній [Васильчиков, 1876 : 641–642]. Саме мешканці Подільської губернії були найгірше забезпечені надільною землею. Тут площею до 5 дес. володіло 80,5 % господарств, в той час як у Київській і Волинській губерніях – 59,5 % і 31,6 % відповідно [Криськов, 2015 : 22]. Малоземелля не давало можливості селянам модернізувати господарювання і вести рентабельне товарне виробництво. І це знову змушувало їх звертатися до поміщиків у пошуках додаткового заробітку. Невипадково саме у Подільській губернії відзначали найбільше поширення орендних відносин та роботи за наймом у сільській місцевості [Васильчиков, 1876 : 517–518].

Розподіл селянських наділів на території Подільської губернії також характерний для фронтірної зони: чим далі на південь та південний схід, ближче до теренів колишнього Дикого поля, тим більше селян, які володіли великими наділами. Це чітко простежується на прикладі земського виборного права. На 1911 р.¹, коли в губернії готувалися до перших земських виборів, в яких мали брати участь лише ті, хто мав понад 7,5 дес. землі або володів іншою нерухомістю у понад 750 руб. (список № 6 (не поляки) та № 7 (поляки) – найнижча майнова курія), чітко виокремлюється територія з найбільшою кількістю дрібних землевласників – Балтський повіт. Тут була найбільша кількість виборців – 2522, з яких 1674 – дрібні [Списки, 1911]. Подібною ситуація була у повітах Київської губернії, що колись входили у Брацлавщину [Киевская, 1906]. Повіти, що колись входили до складу Подільського воеводства, мали помітно меншу кількість малозаможних виборців: Летичівський – 150, Проскурівський – 176, Ушицький – 118+? (у списках виборців відсутні дані по списку № 7). Деякі зміни у тенденціях зростання кількості виборців у Кам'янецькому та Вінницькому повітах можна пояснити їх більшим економічним розвитком, відповідно певним зростанням заможності населення.

Таблиця 1.

Кількість виборців на земські збори у Подільській губернії. (1911 р.)

Повіти	Списки							Всього
	№1	№2	№3	№4	№5	№6	№7	
Балтський	217	52	3	544	32	1615	59	2522
Брацлавський	32	32	4	127	39	138	30	402
Вінницький	80	85	7	280	149	292	89	982
Гайсинський	45	39	5	139	24	177	16	445
Кам'янецький	86	118	3	199	100	206	75	787
Летичівський	58	36	1	72	47	114	36	364
Літинський	61	79	3	138	83	258	118	740
Могилів-Подільський	73	62	4	180	81	222	76	697
Ольгопільський	56	68	3	147	20	219	25	538
Проскурівський	45	89	2	52	35	86	90	399
Ушицький	49	58	-	89	35	118	?	349
Ямпільський	51	80	3	55	31	149	25	394

Висока родючість ґрунтів дозволяла брацлавчанам успішно вести одноосібні господарства, залишатися індивідуалістами. Заразом невеликі наділи загострювали питання про їх розмір, адже навіть незначне їх збільшення давало додаткову потугу господарству, звідси така вперта боротьба за межу, постійні судові тяжби.

Як зазначав відомий російський юрист, Олександр Боровиковський, суддя у 1880-х рр. Одеської судової палати, який підпорядковувався окружний суд Подільської губернії: «...кількість селянських справ, що надходять в палату, стоїть поза всякою пропорційності із загальним надходженням справ з цього суду. Серед справ кам'янець-подільських це один з панівних типів, – тоді як з інших судів подібні справи є як рідкісні винятки. І я суджу тільки по справах, що доходять до палати; а з упевненістю можна сказати, що дуже багато таких справ до палати не доходить, закінчується рішеннями окружного суду» [Боровиковский, 1909 : 21]. У своїх працях він звернув увагу також на значну кількість справ між селянами, які судилися за межу. Звична

¹ Виборці були поділені на сім груп – списки: 1) землі не менше 75 десятин, або нерухомість не менша за 7,5 тис. руб. (не поляки); 2) те саме для поляків; 3) те саме для закладів, установ, товариств; 4) землі не менше 15 десятин, або нерухомість не менша за 1,5 тис. руб. (не поляки); 5) те саме для поляків; 6) землі не більш ніж 15 дес., але не менше 7,5 десятин, або нерухомість не менша за 1,5 тис. руб. і менша за 750 руб. (не поляки); 7) те саме для поляків.

.....
вартість позову – 150–200 руб., доволі невелика сума для земельного питання, отже вирішувалася доля незначних ділянок. Лише з Подільської губернії, за спостереженнями юриста, походив ще один вид справ – суперечки між селянською громадою та представниками і спадкоємцями поміщиків за сервітути і права селян користуватися ними. Водночас український історик Юрій Присяжнюк вказує, що серед апеляційних справ, що надійшли до Київської судової палати в 1880–1890-ті рр. щодо земельного питання, ініціаторами яких були селяни, виявлено лише одну [Присяжнюк, 1999 : 27].

Зважаючи на особливу жагу брацлавчан до землі, а також те, що Подільська губернія мала другу після Московської губернії щільність населення в Російській імперії, низьку урбанізованість, малоземелля, а міграційні процеси не отримали підтримки з боку держави, то соціальне напруження через земельне питання закономірно набуло надзвичайної гостроти в регіоні. (Та сама ситуація, безумовно, характерна й для південних повітів Київської губернії.)

Реальну можливість вирішення земельного питання дала Українська революція (1917–1921) та деякі політичні сили – її учасники. Найбільшу популярність серед населення колишньої Брацлавщини отримали соціалістичні партії з їхніми аграрними ідеями про скасування поміщицького землеволодіння. Так, на виборах до Всеросійських Установчих зборів перемогли зі значним відривом представники списку № 1 (УПСР, Українська селянська спілка, УСДРП): у Київській губернії – 85,9 %, а у Подільській, за підрахунками різних дослідників, – від 77,2 % до 88 % [Комарницький, 2002 : 88]. Подібна ситуація була з результатами виборів до Українських Установчих зборів [Тригуб, 2006]. Саме на землях колишньої Брацлавщини був центр формування Вільного Козацтва, один з центрів селянського повстанського руху, відбувався Перший Зимовий похід. Утім, як узагальнив Віталій Масненко, селяни активно брали участь у повстанських загонах під проводом отаманів, а в регулярних формуваннях їх було значно менше. Їхня схильність до «отаманії» добре корелювалася з їхньою нехиттю до примусу з боку влади. Селяни як військово-політична сила відзначалися дуже мінливими настроями. Вони, як правило, спочатку вітали кожну нову владу, яка обіцяла вирішити земельне питання відповідно до їх інтересів, пізніше розчаровувалися нею, а в кінці повставали проти неї» [Масненко, 2018 : 57].

Готовність повстати та боронити свою землю продемонстрували подоляни й наприкінці 1920-х рр. з прискоренням колективізації. У березні 1930 р. з оголошенням курсу на суцільну колективізацію спротив селян значно зріс. За матеріалами дослідника Валерія Васильєва, в Тульчинській, Вінницькій та Могилів-Подільській округах селянськими заворушеннями була охоплена територія 343 сілрад, причому радянська влада була ліквідована в 73 селах, а ДПУ зафіксувало 81 збройний виступ [Васильєв, 1997 : 66]. Значно млявішими були селянські заворушення у Кам'янець-Подільській та Проскурівській округах. В. Васильєв вважає саме терени колишньої Брацлавщини центром збройного протистояння року.

І, навпаки, сьогодні ми спостерігаємо готовність сучасних власників земельних паїв передавати їх в оренду агрохолдингам (сьогоднішнім латифундистам) та малу кількість фермерів, враховуючи родючість землі і кількість сільського населення. Таку поведінку сільського населення щодо землі експерти оцінюють як «мовчання та пристосування» [Мамонова, 2015]. Невипадково до порівняно недавнього часу ці терени були складовою електорального, так званого «червоного пояса», де перемогу традиційно отримували комуністичні та соціалістичні сили. От і Олександра Гайдай, дослідниця ставлення населення центральних областей України до пам'яток Леніну, пише, що на 2013 р. «характерною рисою жителів Центральної України була ідеологічна невизначеність», що «ці пам'ятники... поступово усувалися з колективної пам'яті спільноти без їхньої фізичної ліквідації», «радянська спадщина не сприймалася як конфліктна чи «чужа». Мешканці здебільшого були байдужими до неї та погоджувалися на її збереження. Важливо і те, що громадяни часто самоусувалися від вирішення питань, пов'язаних зі спадщиною, вважаючи це сферою діяльності, а отже й відповідальності, влади» [Гайдай, 2015 : 13]. Це свідчення поведінки, яку австралійські дослідники фронтиру назвали «подвійність, лояльність до влади».

Висновки. Для пояснення витоків специфіки ідентичності населення колишньої Брацлавщини корисним є доробок австралійських вчених, оскільки основні характеристики брацлавського фронтиру подібні до реалій «big man's frontier», що яскраво проявляється крізь призму земельного питання. Тут також переважало велике землеволодіння; тривалий час економіка регіону розвивалася завдяки підневільній праці кріпаків; населенню притаманна подвійність поведінки – колективізм та індивідуалізм, лояльність до влади і готовність до спротиву; соціалістичні ідеї мали чимало прихильників. До того ж не можна не зазначити, що ці ознаки мають дещо іншу природу походження. Основною галуззю господарювання брацлавських латифундистів було землеробство, а не тваринництво, як в Австралії. На Брацлавщині використовували підневільну працю землеробів, а в Австралії – табунників. Тут тривалий час у щоденному житті переважав індивідуалізм, там – колективізм табунників. Утім, населення обох територій схильне до подвійної поведінки: до спротиву та тривалої покори.

Отже, слід уникати механічного накидання австралійської теорії на українські реалії, її використання потребує творчого підходу. Доробок закордонних вчених може бути орієнтиром для подальшого аналізу брацлавського фронтиру. І загальна картина особливостей регіону буде повнішою, якщо у світлі цієї теорії розглянути генезу краю крізь призму релігії, звичаєвого права, гендера, колективної та історичної пам'яті, національної самосвідомості у ХХ ст. тощо.

Нині панівною є риторика про розмитість ідентичності Центральної України, утім, у світлі теорії фронтиру окреслюється деяка своєрідність населення території колишньої Брацлавщини. І накопичений матеріал варто врахувати на наступних етапах реформи децентралізації адміністративного управління.

Подяка. Висловлюємо щирі вдячність працівникам бібліотек за сприяння у підготовці статті, а також членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Авторка не отримала фінансової підтримки для дослідження, авторства та / або публікації цієї статті.

Джерела та література:

Fitzpatrick, B. (1947) *The Big Man's Frontier and Australian Farming. Agricultural History*, (Vol. 21. № 1), 8–12.

Мамонова, N. (2015) Resistance or Adaptation? Ukrainian Peasants' Responses to Large-Scale Land Acquisitions. *Journal of Peasant Studies*. (Т. 42. № 3–4), 607–634.

Rieber, A. (2003) The Comparative Ecology of Complex Frontiers. *Imperial Rule* / ed. by A. Miller and A. Rieber. Budapest, New York, 178–210.

Szajnocha, K. (1865) *Dwa lata dziejów naszych. 1646, 1648* (Т. 1). Lwów, 368 с.

Борисевич, С.О. (2009) *Законодавче регулювання поземельних відносин та його соціальні наслідки для Правобережної України (1793–1886 роки)* (автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01). Київ. 20 с.

Боровиковский, А. (1909). *Отчет судьбы* (в 3 т. Т. 3). Санкт-Петербург. 169 с.

Васильєв, В., Лінн, В. (1997) *Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.)*. Вінниця. 383 с.

Васильчиков, А. И. (1876). *Землевладение и земледелие в России и других европейских государствах* (в 2 т., Т. 2). Санкт-Петербург, 508–1088.

Гайдай, О. Ю. (2015) *Радянська спадщина в політиці пам'яті та свідомості населення України 1991–2014 рр. (на матеріалах Вінницької, Житомирської, Черкаської та Полтавської областей)* (автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01). Київ. 17 с.

Гримич, М. (2006) *Звичаєве цивільне право українців ХІХ – початку ХХ ст.* Київ. 555 с.

Гуржій, І. (1954) *Розклад феодално-кріпосницької системи в сільському господарстві України*. Київ. 451 с.

Еремін, Н. В. (1913) *Опыт разделения Подольской губернии на сельскохозяйственные районы*. Каменец-Подольск. 43 с.

Киевская губерния (1906). *Статистика землевладения 1905 г. Вып. 43*. Санкт-Петербург. 56 с.

Комарницький, О. Б. (2002). Містечка Правобережної України і вибори до Всеросійських Установчих зборів. *Краєзнавство*, (1–4), 86–89.

Криськов, А. А. (2015). *Землеволодіння і землекористування в губерніях Правобережної України кінця ХVІІІ – початку ХХ ст.* (автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01). Переяслав-Хмельницький. 42 с.

Масненко, В. В. (2018) Як українські селяни стали воїнами (до соціокультурних і мілітарних аспектів революції 1917–1921 рр.). *Український селянин*, (19), 49–59.

Нагорна, Л. (2008) *Регіональна ідентичність: український контекст*. Київ. 405 с.

Присяжнюк, Ю. П. (1999). Ментальність українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Український історичний журнал*, 3, 23–33.

Списки по всей Подольской губернии лиц, учреждений, обществ, товариществ и компаний, имеющих право участия в выборах земских гласных на трехлетие с 1911 года (1911). Каменец-Подольск. 326 с.

Степанков, В. (1989) Гомоніло Поділля... *Прапор Жовтня (Кам'янець-Подільський)*. 19 лип.

Тригуб, П. М. (2006) Селянство України на виборах до Українських Установчих зборів. *Український селянин*, (10), 278–281.

Тройницький, А. (1861) *Крепостное население в России по 10-й народной переписи*. Санкт-Петербург. 93 с.

Чорновол, І. (2010) Історіографія Австралії у світлі тези Тернера. *Регіональна історія України*, (4), 239–248.

.....
Чорновол, І. (2015) *Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір*. Київ: Критика. 376 с.

Татьяна Кароева

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского,
доктор исторических наук, доцент (Украина)

Брацлавщина в свете теории фронта сквозь призму земельного вопроса

Цель статьи. Реформа децентрализации Украины предусматривает новую территориальную структуру. Все предложенные подходы к ее образованию учитывают географические, исторические, экономические, транспортные аспекты, но игнорируют специфику идентичности населения регионов. Поэтому важно привлечь внимание к своеобразию населения территорий, некогда входивших в состав Брацлавщины. **Методология.** Теоретическая основа анализа – теория фронта в австралийском варианте «big man's frontier». **Научная новизна.** Своеобразие брацлавского варианта украинского фронта в том, что именно здесь происходило основное горячее противостояние нескольких мощных претендентов на украинские земли: Речи Посполитой, Московского царства / Российской империи, Крымского ханства и Османской империи. В результате этой борьбы вокруг земельного вопроса обозначились подобные австралийскому фронтиру последствия: крупное землевладение, длительное использование подневольного труда, популярность социалистических идей, победа государственного социализма, – что обусловило такие черты идентичности, как двойственность поведения населения – коллективизм и индивидуализм, лояльность к власти и готовность к сопротивлению. Впрочем, природа формирования внешне похожих черт брацлавского фронта другая. Оптика «земельного вопроса» позволяет рассмотреть идентичность населения этих территорий в условиях фронта с имущественной, правовой, этнографической точек зрения. **Выводы.** Поскольку анализ осуществлялся только в разрезе земельного вопроса, есть необходимость его продолжения с других ракурсов, например, религии, обычного права, национального самосознания в XX в., коллективной и исторической памяти, используя теоретические разработки австралийских ученых. Подобные исследования позволят при реформировании управления страной принимать более взвешенные решения, создавая новые регионы.

Ключевые слова: фронт, идентичность, Брацлавщина, аграрный вопрос, крестьянство

Tetiana R. Karoyeva

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
Dr (History), Associate Professor (Ukraine)

Bratslavshchina from the point of view of frontier theory in the context of the land issue

Abstract. Purpose. Creating a new territorial structure is planned within the reform of decentralization of Ukraine. All suggested approaches are based on geographical, historical, economic, and transport criteria but do not take into account the specifics of the population identity in the regions. To draw attention to the distinctness of the population in the territories that once belonged to Bratslavshchina. **Methods.** The theoretical basis of the analysis is the "big man's frontier" theory, i.e. the frontier theory in Australian rework. **Scientific novelty.** The distinctness of the Bratslav variant of the Ukrainian frontier lies in the fact that it was here where the main tense confrontation took place between several powerful opponents who laid claims to the Ukrainian lands, which were the Polish–Lithuanian Commonwealth, the Tsardom of Muscovy/the Russian Empire, the Crimean Khanate, and the Ottoman Empire. The struggle around the land issue led to consequences similar to the Australian frontier: large land tenure, long-term predominance of slave labor, popularity of socialist ideas, and the victory of state socialism. This determined such identity traits as the duality of population behavior, i.e. collectivism along with individualism and institutional loyalty along with being prepared to offer resistance. However, the nature of the Bratslav frontier developing seemingly similar features is different. The context of the "land issue" allows us to consider the population identity in these territories under the conditions of the frontier from the property, legal, and ethnographic points of view. **Conclusions.** Since the analysis was performed only in the context of the land issue, it is necessary to proceed with it taking into account other perspectives, such as religion, customary law, national consciousness in the twentieth century, and collective and historical memory.

Key words: frontier, identity, Bratslavshchina, agrarian issue, peasantry.

References:

- Borisevych, S. A.** (2009). *Zakonodavche rehuljuvannja pozemelnykh vidnosyn ta jogho socialjni naslidky dlja Pravoberezhnoji Ukrainy (1793–1886 roky) [The Legislative Adjusting of Land Relations and his Social Consequences for Right-bank Ukraine (1793-1886 years)]*. (Extended abstract of Doctor's thesis). Institute of history of Ukraine of NAN of Ukraine. Kyiv. [in Ukrainian]
- Borovikowsky, A.** (1909). *Otchet sudi [Judge's report]* (Vol. 3). St. Petersburg. [in Russian]
- Chornovol, I.** (2010). Istorioghrafija Avstraliji u svitli tezy Ternera [Historiography of Australia in the Light of Turner's Thesis]. *Rehionalna istoriia Ukrainy - Regional History of Ukraine* (4), 239–248). Kyiv [in Ukrainian]
- Chornovol, I.** (2015). *Komparatyvni frontyry: svitovyj i vitchyznjanyj vymir [The Frontier Thesis: A Comparative Approach and the Ukrainian Context]*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian]
- Eremin, N. V.** (1913). *Opyt razdeleniya Podolskoy gubernii na selskokhozyaytvennye rayony [Experience of division of Podolsk governorate into rural areas]*. Kamenets-Podolsk. [in Russian]
- Fitzpatrick, B.** (1947). The Big Man's Frontier and Australian Farming. *Agricultural History*, 21(1), 8-12. [in English]
- Haidai, O.** (2015). *Radjansjka spadshhyna v polityci pam'jati ta svidomosti naselennja Ukrainy 1991–2014 rr. (na materialakh Vinnycjkoji, Zhytomyrsjkoji, Cherkasjkoji ta Poltavskjkoji oblasti) [The Soviet Heritage in the Politics of Memory and Perception of the Ukrainian Population 1991–2014. (On the Materials of Vinnytsia, Zhitomyr, Cherkassy and Poltava regions)]*. (Extended abstract of Candidat's thesis). Institute of history of Ukraine of NAN of Ukraine. Kyiv. [in Ukrainian]
- Hrymych, M.** (2006). *Zvyhajeve cyviljne pravo ukrajinciv XIX – pochatku XX st. [Customary Law of the Ukrainians in the 19th – beginning of the 20th centuries]*. Kyiv. [in Ukrainian]
- Hurzhiy, I.** (1954). *Rozklad feodaljno-kriposnyckoji systemy v sil'sjkomu ghospodarstvi Ukrainy [The Decay of Feudal Serfdom in Agriculture of Ukraine]*. Kyiv, 1954. [in Ukrainian]
- Kievskaya guberniya [Kiev governorate]** (1906) *Statistika zemlevladieniya 1905 g. [Statistical data on land tenure, 1905]*. St. Petersburg, (43) [in Russian]
- Komarnytskyi, O. B.** (2002). Mistechka Pravoberezhnoji Ukrainy i vybory do Vserosijskykh Ustanovchykh zboriv [The Right-Bank Ukraine Towns and the Elections to the All-Russian Constituent Assembly]. *Kraieznavsto - Regional Studies*, 1-4, 86–89 [in Ukrainian]
- Kryskov, A. A.** (2015). *Zemlevolodinnja i zemlekorystuvannja v ghubernijakh Pravoberezhnoji Ukrainy kincja XVIII – pochatku XX st. [Landownership and Land-tenure in Provinces of the Right Bank Ukraine in the end of 18th – the beginning of 20th centuries]*. (Extended abstract of Doctor's thesis). Pereyaslav-Khmelnytsky. [in Ukrainian]
- Mamonova, N.** (2015). Resistance or Adaptation? Ukrainian Peasants' Responses to Large-Scale Land Acquisitions. *Journal of Peasant Studies*, 42(3-4), 607-634. [in English]
- Masnenko, V. V.** (2018). Jak ukrajinsjki seljany staly vojnamy (do sociokulturnykh i militarykh aspektiv revoljuciji 1917–1921 rr.) [How Ukrainian Peasants Became Warriors (to Socio-cultural and Military Aspects of 1917–1921 revolution)]. In *Ukrainskyi selianyn - Ukrainian Peasant*. (19), 49-59). Cherkasy [in Ukrainian]
- Nagorna, L.** (2008). *Rehionaljna identychnistj: ukrajinsjkyj kontekst - Regional Identity: Ukrainian Context*. Kyiv. [in Ukrainian]
- Prysiazhniuk, Yu. P.** (1999). Mentaljnistj ukrajinsjkoj seljanstva v umovakh kapitalistychnoji transformaciji suspiljstva (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [The Mentality of the Ukrainian Peasantry in the Conditions of Capitalist Transformation of Society (second half of XIX – beginning of XX century)]. *Ukrainskyi istorychnyj zhurnal - Ukrainian Historical Journal*, 3, 23–33. [in Ukrainian]
- Rieber, A.** (2003). The Comparative Ecology of Complex Frontiers. In A. Miller, A. Rieber (Eds.), *Imperial Rule*, 178–210. Budapest, New York. [in English]
- Spiski po vsej Podolskoy gubernii lits, uchrezhdeniy, obshchestv, tovarishchestv i kompanij, imeyushchikh pravo uchastiya v vyborakh zemskikh glasnykh na trekhletie s 1911 goda (1911) [Lists throughout all Podolsk governorate of persons, institutions, societies, associations, and companies entitled to participate in election of zemstvo deputies for the three years since 1911]. (1911). Kamenets-Podolsk. [in Russian]**
- Stepankov, V.** (1989, July 19). Homonilo Podillja... [Podillya Murmured...] *Prapor Zhovtnia - October Flag*. [in Ukrainian]
- Szajnocha, K.** (1865). *Two Years of our History. 1646, 1648.* (Vol. 1). Lviv. [in Polish].
- Troynitsky, A.** (1861). *Krepostnoe naselenie v Rossii po 10-y narodnoj perepisi [The Serf Population in Russia according to the 10th National Census]*. St. Petersburg. [in Russian]
- Trygub, P. M.** (2006). Seljanstvo Ukrainy na vyborakh do Ukrajinsjkykh Ustanovchykh zboriv [The Peasantry of Ukraine in the Elections to the Ukrainian Constituent Assembly]. *Ukrainskyi selianyn - Ukrainian Peasant*. (10), 278–281. [in Ukrainian]
- Vasilchikov, A.** (1876). *Zemlevladienie i zemledelie v Rossii i drugikh evropejskikh gosudarstvakh [Land tenure and agriculture in Russia and other European states]* (Vol. 2). St. Petersburg. [in Russian]

.....
Vasyljev, V., Linn, V. (1997) *Kolektyvizacija i seljanskyj opir na Ukrajinі (lystopad 1929 – berezenj 1930 rr.) [Collectivization and Peasant Resistance in Ukraine (November 1929 – March 1930)].* Vinnytsia. [in Ukrainian]

Статтю надіслано до редколегії 06.08.2020 р.
Статтю рекомендовано до друку 04.09.2020 р.